

KS. PIOTR WIŚNIEWSKI*

PŁOCK

PSALM RESPORSORYJNY W LITURGII MSZALNEJ

WPROWADZENIE

Zwyczaj przeplatania czytań biblijnych psalmem znano i praktykowano na Wschodzie już w starożytności w nabożeństwach synagogałnych¹. Wzorem dla pierwszych wspólnot chrześcijańskich były w pierwszym rzędzie nabożeństwa w dzień szabat, podczas których, oprócz czytań Tory i Proroków, śpiewano psalmy². Słowo Boże proklamowano zawsze w formie uroczystej recytacji, tzw. kantyleny³. Na wzór synagogi także gminy

* Kapłan diecezji płockiej, absolwent Instytutu Muzykologii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, magister teologii, doktor nauk humanistycznych w zakresie historii-muzykologii, wicedyrektor Punktu Konsultacyjnego w Płocku Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, wykładowca muzyki kościelnej w WSD w Płocku, członek Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II i Towarzystwa Naukowego Płockiego.

¹ Zob. Z. Piasecki, *Psalm responsoryjny jako aktualizacja czytań mszalnych*, Warszawa 1977, s. 56. Monografia ta jest obszernym i fundamentalnym studium nad psalmem responsoryjnym także w jego rozwoju historycznym.

² Zob. I. Pawlak, *Muzyka liturgiczna po Soborze Watykańskim II w świetle dokumentów Kościoła*, Lublin 2000, s. 311; por. J. Pikulik, *Śpiew i muzyka w historii liturgii*, Ateneum Kapałńskie 72 (1980), nr 426, s. 187.

³ Zob. Z. Piasecki, *Psalm responsoryjny...*, s. 56; termin *kantylacja* pochodzi od angielskich i francuskich naukowców badających muzykę kultową u Żydów. Słowem tym posługi-

chrześcijańskie posługiwały się kantyleną przy wygłaszaniu słowa Bożego. Śpiew psalmów, stosowany najpierw pomiędzy czytaniem w liturgii słowa, w niedługim czasie rozpowszechnił się we wszystkich wspólnotach chrześcijańskich⁴. W pierwszych wiekach Kościoła psalmodia była jednak raczej śpiewną recytacją, niż śpiewem we właściwym znaczeniu. Akcentując w ten sposób funkcję psalmu jako słowa Bożego, traktowano psalm jako jedno z czytań liturgii słowa⁵. W pierwotnym Kościele psalm międzylekcyjny był przede wszystkim lekturą Pisma świętego⁶.

1. DOKUMENTY KOŚCIOŁA

Znaczenie psalmu responsoryjnego w liturgii podkreślił Sobór Watykański II. Jego wartość podkreślił m. in. w Konstytucji o Liturgii świętej: „Celem wzmożenia czynnego uczestnictwa należy pobudzać wiernych do wykonywania akłamacji, odpowiedzi, psalmów, antyfon, pieśni” (KL, nr 30)⁷. W podobnym duchu wypowiada się instrukcja o muzyce w liturgii, *Musica Sacram*: „Wskazane jest, by zgromadzeni wierni, o ile to możliwe, brali udział w śpiewie części zmiennych [...]. Spośród śpiewów części zmien-

wano się pierwotnie do oznaczenia specjalnego wygłaszania tekstów biblijnych. Dzisiaj używa się go na oznaczenie deklamacji tekstów liturgicznych. W badaniach naukowych o wiele częściej stosuje się pojęcie *recytatyw liturgiczny*. W rozumieniu naukowców (L. Agustoni) kantylacja jest specyficznym sposobem wygłaszania tekstu lub melodyczną jego stylizacją. Kantylacja jest czymś pośrednim pomiędzy mową a śpiewem. Jej celem jest lepsze zrozumienie słowa przez słuchaczy. Innymi słowy jest to sztuka proklamacji tekstu na podwyższonym dźwięku. Na pierwszym miejscu znajduje się zawsze słowo. Element melodyczny ograniczony jest do najprostszyc schematów. Zob. R. Adamko, *Kantylacje liturgiczne w mszale słowackim „Rímsky Misál” z 1980 roku*, Levoča 2005, s. 29.

⁴ Zob. Z. Piasecki, *Psalm responsoryjny...*, s. 56–57; Zarówno w liturgii synagogalnej, jak i w liturgii pierwszych wspólnot chrześcijańskich, najważniejsze było „słowo śpiewane”. W liturgii hebrajskiej, by poszczególnym utworom nadać uroczysty charakter, kantylacji podlega każde słowo. Por. H. Siekierka, *Muzyka a liturgia. Zagadnienia wybrane*, Wrocław 2005, s. 22.

⁵ Tamże, s. 57; por. I. Pawlak, *Muzyka liturgiczna po Soborze...*, s. 312; zob. także: B. Nadolski, *Liturgika*, t. 4: *Eucharystia*, Poznań 1992, s. 143; „Psalmy miały w liturgii wyjątkowe znaczenie. Najpierw traktowane były jako czytanie na równi z innymi księgami Biblii” (Cyt. za: B. Nadolski, *Leksykon liturgii*, Poznań 2006, s. 1257). Według badań B. Nadolskiego, liturgia synagogalna nie potwierdza jakoby psalm był traktowany jako odpowiedź na czytanie. Natomiast w liturgii chrześcijańskiej przeciwnie, psalm traktowano nie tylko jako czytanie, ale także jako modlitwę wiernych i odpowiedź na czytanie (tamże, s. 1259); zob. także: M. Reißer, *Psalmem – Der Antwortpsalm*, Regensburg 2000, s. 4.

⁶ Zob. Z. Piasecki, *Psalm responsoryjny...*, s. 57.

⁷ Sobór Watykański II, Konstytucja o liturgii świętej *Sacrosanctum concilium* (=KL), w: *Sobór Watykański II, Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, Kraków 1967.

nych (*Proprium*) szczególne znaczenie posiada śpiew następujący po czytaniach, wykonywany na sposób gradułu lub responsoryjnego psalmu. Z istoty swej należy on do liturgii słowa, stąd też, gdy jest wykonywany, wszyscy siedzą i słuchają, a jeśli to możliwe, włączają się do śpiewu” (MS, nr 33)⁸. Myśl tę podejmuje także *Ogólne Wprowadzenie do Mszału Rzymskiego* z 2002 roku: „Po pierwszym czytaniu następuje psalm responsoryjny, który jest integralną częścią liturgii słowa oraz posiada wielkie znaczenie liturgiczne i duszpasterskie, gdyż sprzyja medytacji nad słowem Bożym. Psalm responsoryjny powinien odpowiadać każdemu czytaniu i z zasady winien pochodzić z lekcjonarza” (OWMR, nr 61)⁹.

Przywołane dokumenty jednogłośnie podkreślają wyjątkowe znaczenie tego śpiewu w liturgii słowa. Jego dowartościowanie w liturgii mszalnej wskazuje zarazem, że jest on obowiązującym śpiewem w odnowionej liturgii¹⁰. Oznacza to, że spełnia on w obrzędach liturgicznych określone zadania.

2. FUNKCJE PSALMU RESPONSORYJNEGO

Zasadniczą funkcją psalmu po czytaniu jest aktualizacja słowa Bożego¹¹. Z tego nadrzędnego celu można wyodrębnić przynajmniej dwie bardziej szczegółowe jego funkcje: kerygmatyczną i medytacyjną.

2.1. FUNKCJA KERYGMATYCZNA

Psalm responsoryjny wykonywany po pierwszym czytaniu od samego początku był lekturą biblijną. Jego kerygmatyczne znaczenie przejawia się przede wszystkim w ukazaniu myśli przewodniej poprzedzającego go czytania¹². Wykonanie psalmu po pierwszym czytaniu, które jako tekst ze Starego Testamentu daje nam obietnice, upomina nas, ale wlewa także nadzieję i pocieszenie. Właśnie na te słowa zgromadzenie liturgiczne odpowiada Bogu w psalmie responsoryjnym¹³. Śpiew międzylekcyjny, będący

⁸ Kongregacja Obrzędów, Instrukcja o muzyce w świętej liturgii *Musicam Sacram* (=MS), w: A. Filaber, *Prawodawstwo muzyki liturgicznej*, Warszawa 1997, s. 49.

⁹ *Ogólne Wprowadzenie do Mszału Rzymskiego oraz Wskazania Episkopatu Polski* (=OWMR), Poznań 2006, s. 30.

¹⁰ Zob. Z. Piasecki, *Psalm responsoryjny...*, s. 66.

¹¹ Tamże, s. 108.

¹² Tamże, s. 82.

¹³ Zob. Z. Kiernikowski, *Psalm odpowiedzią ludu na słowo Boże*, Anamnesis 41 (2005), s. 32.

spoiwem lekcji mszalnych¹⁴, można rozumieć także jako komentarz do drugiego czytania¹⁵. Jest on tekstem proklamującym słowo Boże¹⁶. Myśl tę jeszcze wyraźniej przybliży *Ogólne Wprowadzenie do Mszału Rzymskiego*: „W czytaniach [...] Bóg przemawia do swego ludu [...]. Lud przyswaja sobie to Boże słowo w milczeniu i przez śpiewy [...]” (OWMR, nr 55). Śpiew psalmu jest zatem bardzo ważnym momentem, wprowadzającym nas w jedność z Chrystusem, bądź wyrażającym jej pragnienie¹⁷. Psalm responsoryjny staje się w ten sposób aktualizacją proklamowanego słowa w sercach wiernych, którzy poprzez uważne jego słuchanie wyrażają gotowość współpracy z Chrystusem¹⁸.

2.2. FUNKCJA MEDYTACYJNA

W swej funkcji medytacyjnej psalm responsoryjny jest wezwaniem do pogłębionej refleksji usłyszanego słowa Bożego. W OWMR 2002 czytamy: „Po pierwszym czytaniu następuje psalm responsoryjny, który jest integralną częścią liturgii słowa oraz posiada wielkie znaczenie liturgiczne i duszpasterskie, gdyż sprzyja medytacji nad słowem Bożym. [...] Psalterzysta więc [...] wykonuje wersety psalmu, podczas gdy całe zgromadzenie siedzi i słucha oraz uczestniczy w śpiewie poprzez refren” (OWMR, nr 61). Funkcja medytacyjna psalmu międzylekcyjnego wynika właśnie z dwóch wskazanych wyżej wyrażań: „siedzi” i „słucha”. Określenie „siedzi” wskazuje właściwą postawę medytacji, z kolei „słucha” zakłada, że wierny nie wykonuje, ale słuchając śpiewu psalterzysty, dopowiada odpowiedni refren¹⁹. Medytacyjny charakter tego śpiewu przeznaczony jest więc

¹⁴ Zob. M. Nowak, *Życie Mszy świętej*, Warszawa 2005, s. 60.

¹⁵ Zob. I. Pawlak, *Muzyka liturgiczna po Soborze...*, s. 318.

¹⁶ Zob. F. Koenig, *Psalterzysta w historii i w ujęciu współczesnych dokumentów Kościoła*, w: F. Koenig (red.), *Muzyka w służbie Bogu i człowiekowi. Studia i materiały Diecezji Gliwickiej*, t. 1, Gliwice 2006, s. 158; B. Nadolski, wskazując na funkcje psalmu responsoryjnego w liturgii, dowodzi, że współcześnie toczy się dyskusja nad charakterem tego śpiewu. Kiedy traktuje się liturgię jako dialog między Bogiem i Kościołem, przyjmuje się, że Bóg przemawia w słowie czytanim, natomiast Kościół odpowiada słowem Bożym w formie psalmu. Wskazuje, że liturgia zakłada triadę: słuchać, zastanawiać się i odpowiadać. Por. B. Nadolski, *Leksykon...*, s. 1259.

¹⁷ Zob. Z. Kiernikowski, *Psalm odpowiedzi ludu...*, s. 31.

¹⁸ Zob. Z. Piasecki, *Psalm responsoryjny...*, s. 82; zob. także: Z. Piasecki, *Rola śpiewów w liturgii w świetle „Sacrosanctum concilium”*, *Ateneum Kapłańskie* 72 (1980), nr 427, s. 218.

¹⁹ Zob. I. Pawlak, *Funkcje muzyki w liturgii*, w: R. Pośpiech, P. Tarliński (red.), *Śpiew wiernych w odnowionej liturgii*, Opole 1993, s. 16; zob. także: M. Nowak, *Życie Mszy...*, s. 61.

bardziej do słuchania, niż do śpiewania²⁰. Zwraca na to uwagę także instrukcja *Musicam Sacram*: „[...] wszyscy siedzą i słuchają, a jeśli to możliwe, włączają się do śpiewu” (MS, nr 33). Medytacyjna funkcja psalmu wynika jeszcze z faktu, że ma on być wykonywany na sposób psalmu. Oznacza to, iż zaprzeczeniem tego byłoby na przykład wspólne zaśpiewanie jakiejś pieśni. Przed tego rodzaju „pomysłem” przestrzega m.in. *List okólny o przygotowywaniu i obchodzeniu świąt paschalnych* (1988): „Pilnie trzeba czuwać nad tym, aby pieśni ludowe (*cantica popularia*) nie były wykonywane zamiast psalmów”²¹. Psalm responsoryjny należy do najważniejszego śpiewu liturgii słowa²². Księgi liturgiczne pozwalają niekiedy zastąpić psalm międzylekcyjny chwilą milczenia, jeśli jego wykonanie jest na przykład niemożliwe. Taką możliwość odnajdujemy w *Mszale Rzymskiej dla diecezji polskich*, w formularzu liturgii Wigilii Paschalnej: „Psalm responsoryjny można również zastąpić chwilą świętego milczenia” (nr 23)²³. I. Pawlak, komentując ten zapis, stoi na stanowisku, że milczenie sprzyjające medytacji o wiele bardziej jest bliższe charakterowi psalmu, niż wspólne śpiewanie pieśni przez zgromadzenie liturgiczne²⁴.

Obie przybliżone funkcje psalmu responsoryjnego służą przede wszystkim nawiązaniu dialogu zgromadzenia liturgicznego z Bogiem, „dialogu, który, tworząc jedność ducha zebranej wspólnoty, aktualizuje spotkanie osobowe każdego z obecnych z Chrystusem”²⁵.

3. SPOSOBY WYKONYWANIA PSALMU RESPONOSORYJNEGO

Psalm responsoryjny, jako śpiew międzylekcyjny, zawsze był śpiewany. Potwierdza to cała tradycja gregoriańska²⁶. Również w myśl OWMR 2002 psalm responsoryjny powinien być proklamowany za pomocą śpie-

²⁰ Zob. Z. Wit, *Zaangażowanie świeckich w postęgi muzyczne w liturgii*, w: W. Hudek (red.), *Muzyka liturgiczna w Kościele Katowickim 1925–2005*, Katowice 2005, s. 33.

²¹ Cyt. za: I. Pawlak, *Funkcje muzyki...*, s. 16; tenże, *Spór o pieśń w liturgii*, w: W. Hudek (red.), dz. cyt., s. 21.

²² Zob. F. Koenig, *Psalterzysta w historii...*, s. 159.

²³ *Mszał Rzymski dla diecezji polskich*, Poznań 1986, s. 168.

²⁴ Zob. I. Pawlak, *Muzyka liturgiczna po Soborze...*, s. 318.

²⁵ Z. Piasecki, *Psalm responsoryjny...*, s. 86.

²⁶ Zob. *Psalm responsoryjny: recytowany czy śpiewany?*, *Collectanea Theologica* 46 (1976), z. 1, s. 105.

²⁷ *Wskazania Episkopatu Polski po ogłoszeniu nowego wydania „Ogólnego Wprowadzenia do Mszału Rzymskiego” (=WEP)*, w: *Ogólne Wprowadzenie do Mszału Rzymskiego oraz Wskazania Episkopatu Polski*, Poznań 2006, nr 14.

wu: „Wypada, aby psalm responsoryjny był śpiewany” (OWMR, nr 61). Podobnie we *Wskazaniach Episkopatu Polski po ogłoszeniu nowego wydania „Ogólnego Wprowadzenia do Mszału Rzymskiego”* powiedziano, że „psalm responsoryjny, który następuje po pierwszym czytaniu, powinien być śpiewany (...)” (WEP, nr 14)²⁷.

Zgodnie z *Ordo lectionum missae* z 1981 roku (OLM, nr 20) psalm międzylekcyjny można wykonywać na dwa sposoby: responsorialny albo ciągle²⁸.

3.1. SPOSÓB RESPONSORIALNY

Sposób ten zaleca szczególnie *Ordo* czytań mszalnych, w którym psalterzysta wykonuje poszczególne wersety, a zgromadzenie liturgiczne dopowiada podany respons w dwojaki sposób: *a capite* i *a latere*²⁹. W ten sposób dialogowy charakter psalmu międzylekcyjnego ukazuje dialogowy charakter słowa Bożego, które domaga się od człowieka przyjęcia i odpowiedzi³⁰.

3.1.1. A CAPITE

Forma ta polega na podaniu responsu przez psalterzystę i powtórzeniu go przez wszystkich po jednym wersecie psalmowym lub po dwóch. Taki sposób przyjęto w lekcjonarzu mszalnym³¹. Refren powtarzany jest więc w pełnej postaci początkowej po każdej zwrotce psalmu³². Jest to forma typyczna wykonywania psalmu międzylekcyjnego, najczęściej praktykowana w kościołach. W tym sposobie ujawnia się charakter dialogowy tego śpiewu. W psalmie responsoryjnym ów dialog dokonuje się pomiędzy kantorem psalmu a całym zgromadzeniem. W związku z tym psalterzysta, chcąc zachować tę formę, nie powinien razem z wiernymi powtarzać każdorazowo podanego na początku refrenu. W przeciwnym razie psalm zatracą swój właściwy charakter i staje się śpiewem całej wspólnoty. Psalterzysta jest „oficjalnym przedstawicielem Boga w zgromadzeniu”. Lud z kolei, odpo-

²⁸ Zob. B. Nadolski, *Liturgika*, t. 4: *Eucharystia*, Poznań 1992, s. 143.

²⁹ Zob. I. Pawlak, *Muzyka liturgiczna po Soborze...*, s. 314; por. B. Nadolski, *Leksykon...*, s. 1260.

³⁰ Zob. F. Koenig, *Psalterzysta w historii...*, s. 158.

³¹ Zob. I. Pawlak, *Muzyka liturgiczna po Soborze...*, s. 314.

³² Zob. H. Siekierka, *Muzyka a liturgia...*, s. 138.

wiadając werselem responsoryjnym, wyraża pragnienie, by zawarte w psalmie treści spełniały się w nim³³. Powtarzanie przez kantora psalmu responsu razem z wiernymi po każdej zwrotce jest niestety niemal powszechną praktyką. Trudno oczywiście winić w pierwszym rzędzie samego psalterzystę, skoro za liturgię odpowiedzialny jest przede wszystkim celebrans. Nie oznacza to jednak, że kantor psalmu zwolniony jest ze znajomości obowiązujących go norm. Zatem, aby wykonanie tego śpiewu było zgodne z jego charakterem, nie należy go powierzać osobom przypadkowym.

3.1.2. A LATERE

Odmiana *a latere* polega na dopowiadaniu tylko części responsu przez wiernych. Tę dopowiadaną część responsu traktuje się jako uzupełnienie wiersza psalmowego. Tym dopełnieniem jest na przykład *Alleluja* czy wezwanie *Zmiłuj się nad nami, Panie*. Z uwagi na to, że melodia wersetu zostaje zawieszona, niezbędne jest jej dopełnienie poprzez krótki respons³⁴.

3.2. SPOSÓB CIĄGŁY

Drugą możliwością wykonania psalmu międzylekcyjnego jest tzw. *modus directus* – psalm bez refrenu³⁵. W praktyce oznacza to, że psalm może wykonać albo sam psalterzysta – bez przeplatania go refrenem – a wierni uczestniczą w nim tylko poprzez słuchanie, albo całe zgromadzenie liturgiczne (OLM², nr 20)³⁶. Wynika z tego wnioszek, że refren nie jest bezwzględnie konieczny, co więcej – można go opuścić³⁷. Wykonywanie psalmów w sposób ciągły stosowano od początku ich istnienia.

4. WYKONAWCA PSALMU RESPONSORYJNEGO

Funkcję psalterzysty³⁸ w liturgii wyraźnie wskazuje OWMR 2002: „Psalterzysta więc, czyli kantor psalmu...” (OWMR, nr 61). Myśl tę rozwijają

³³ Zob. Z. Kiernikowski, *Psalm odpowiedzią ludu...*, s. 32.

³⁴ Zob. I. Pawlak, *Muzyka liturgiczna po Soborze...*, s. 314; por. B. Nadolski, *Leksykon...*, s. 1260.

³⁵ Zob. I. Pawlak, *Muzyka liturgiczna po Soborze...*, s. 317; por. M. Reißer, *Psalmem...*, s. 5.

³⁶ Tamże; por. H. Siekierka, *Muzyka a liturgia...*, s. 199–200; zob. także: Z. Wit, *Zaangażowanie świeckich...*, s. 34.

³⁷ Zob. I. Pawlak, *Muzyka liturgiczna po Soborze...*, s. 317.

³⁸ Psalterzysta to kantor, do którego należy wykonywanie psalmu responsoryjnego. Początkowo określony był jako *lector*. Synody w Laodycei (341–363) i w Toledo (398) wspo-

WEP: „Psalm responsoryjny [...] powinien być śpiewany cały lub przynajmniej jego refren. Psalterzysta, czyli kantor psalmu [...]. Psalm może wykonywać mężczyzna lub kobieta. Jest to proklamacja słowa Bożego – co czyni jedna osoba – więc nie należy tego śpiewu powierzać scholi ani chórowi” (WEP, nr 14).

Z przytoczonych dokumentów wynika niedwuznacznie, że śpiew psalmu międzylekcyjnego powinien być powierzony odrębnemu wykonawcy, tzw. psalterzyście (kantorowi psalmu). Psalm, będący dalszym ciągiem czytania, powinien być wykonywany – podobnie jak czytanie – przez jednego „aktora” liturgii³⁹. Błędem byłoby śpiewanie psalmu na przykład przez dwie osoby lub więcej, bądź powierzenie jego wykonania scholi czy chórowi⁴⁰. Tak, jak nie jest przyjęte, aby na przykład grupa lektorów czytała wspólnie czytanie mszalne, tak też psalmu nie powinno wykonywać więcej osób, niż jeden psalterzysta. Psalm responsoryjny jest śpiewem solowym, jednogłosowym⁴¹. W imieniu wspólnoty śpiewa go wcześniej przygotowany przedstawiciel zgromadzenia liturgicznego⁴². Jest to funkcja samodzielna, poprzez którą dowartościowuje się skarbiec modlitw, jakim są psalmy⁴³. Nie wolno powierzać zatem śpiewu psalmu międzylekcyjnego ani scholi, ani chórowi. Lektura dokumentów Kościoła wyklucza bowiem jego wielogłosowe i kilku-

minają o śpiewaniu psalmu. Synod w Toledo osobę wykonującą psalm określił mianem *confessor* – wyznający wiarę. Już z III wieku pochodzą świadectwa o kształceniu psalterzystów. Sydoniusz Apolinary określa go *psalmodium modulator et phonascus*. Zadanie kantora psalmu zostało dowartościowane po Soborze Watykańskim II. Znaczenie psalterzysty podkreślone jest zwłaszcza w celebracji biskupa w katedrze. Prawodawca wskazuje, że psalterzysta powinien być obdarzony umiejętnością sztuki wykonywania psalmów, jak również powinien rozumieć ich charakter. Zob. B. Nadolski, *Leksykon...*, s. 1264–1265.

³⁹ Zob. I. Pawlak, *Muzyka liturgiczna po Soborze...*, s. 319.

⁴⁰ O tego rodzaju nadużyciach pisze w swojej rozprawie G. Poźniak: „Jaskrawym przykładem [...] muzycznych wypaczeń jest częste zjawisko śpiewania przez całą scholę liturgiczną w diecezji opolskiej (bez względu na miejsce, gdzie zespół jest ustawiony) psalmu responsoryjnego. Jest to nadużycie w stosunku do zaleceń dokumentów Kościoła”. Zob. G. Poźniak, *Schola liturgiczna. Studium teologiczno-muzykologiczne na przykładzie diecezji opolskiej*, Opole 2006, s. 142.

⁴¹ Jest to wyraźne nawiązanie do starożytności, gdzie chodziło o wydobycie treści słowa Bożego. Zob. F. Koenig, *Psalterzysta...*, s. 161; Zdaniem A. Bugniniego: „Śpiew psalmu w czasie liturgii Mszy św. jest śpiewem najbardziej autentycznym i oryginalnym z całego repertorium muzyczno-liturgicznego. To właśnie śpiew tchnie życie w całą Liturgię Słowa” (cyt. za: H. Siekierka, *Muzyka a liturgia...*, s. 201).

⁴² Zob. Z. Kiernikowski, *Psalm odpowiedzią ludu...*, s. 32.

⁴³ Zob. H. Sobeczko, *Zgromadzeni w imię Pana. Teologia znaku zgromadzenia liturgicznego*, Opole 1999, s. 169.

osobowe wykonanie. Śpiew psalmu ma pomóc wiernym usłyszeć słowo Boga, a nie rozkoszować się na przykład pięknem współbrzmienia głosów. Dlatego wielką wagę należy przywiązywać do komunikatywności tego śpiewu, by zgromadzenie liturgiczne, śpiewając podany na przez psalterzystę respons, dawało odpowiedź Bogu na Jego słowo⁴⁴. Aby zrealizować to zadanie, wykonawca psalmu musi go wyśpiewać zrozumiale, pobożnie i pięknie⁴⁵, co oznacza, że do swojej funkcji powinien być przygotowany w sposób fachowy, zarówno pod względem muzycznym, jak i liturgicznym⁴⁶.

5. MIEJSCE WYKONYWANIA PSALMU RESPONSORYJNEGO

Skoro śpiew psalmu responsoryjnego jest proklamowaniem słowa Bożego, powinien on być także wykonany z miejsca, skąd odczytano (odśpiewano) pierwsze czytanie. OWMR 2002 w pierwszym rzędzie wskazuje na ambonę: „Psalterzysta [...] stojąc na ambonie lub innym odpowiednim miejscu, wykonuje wersety psalmu” (OWMR, nr 61). Miejsce wykonywania psalmu definitywnie uściślone zostało we WEP: „Psalterzysta, czyli kantor psalmu, stojąc na ambonie, wykonuje wersety psalmu” (WEP, nr 14). Jak zatem wynika z powyższego dokumentu, miejscem wykonywania psalmu jest ambona, czyli stół słowa Bożego. Oznacza to, że absolutnie należy wykluczyć chór muzyczny z tyłu kościoła jako miejsce wygłaszania psalmu międzylekcyjnego. Psalterzysta ma być nie tylko słyszany, ale również widziany przez zgromadzenie liturgiczne⁴⁷. Wymogi spełnia właśnie ambona jako najbardziej godne miejsce wygłaszania słowa Bożego. Zwraca na to uwagę 309 numer OWMR 2002: „Z ambony wykonuje się jedynie czytania, psalm responsoryjny oraz orędzie wielkanocne [...]. Godność ambony wymaga, aby wstępował na nią tylko sługa słowa”. Sługą słowa, jak to już powiedziano, jest także kantor psalmu. Z tych też powodów należy zdecydowanie wykluczyć wykonywanie psalmu responsoryjnego przez organi-

⁴⁴ Zob. Z. Kiernikowski, *Psalm odpowiedzią ludu...*, s. 32; „Śpiew psalmu przypomina nam, że słowo Boże może stać się naszą modlitwą. Zasadniczo nie powinno się go inaczej czytać czy słuchać. Nie dla ciekawości, nie dla wiedzy tylko, nie dla zrozumienia jedynie – choć to jest tak ważne. Ma się ono stać pieśnią naszej duszy. Odpowiedzią daną przemawiającemu Bogu. Gdybyśmy to zrozumieli, może chętniej włączylibyśmy się w ten śpiew. [...] To my odprawiamy ten fragment Mszy świętej. Tu się wyraża kapłaństwo wszystkich ochrzczonych” (cyt. za: M. Nowak, *Żyć Mszą...*, s. 63).

⁴⁵ Zob. Z. Wit, *Zaangażowanie świeckich...*, s. 34.

⁴⁶ Zob. I. Pawlak, *Muzyka liturgiczna po Soborze...*, s. 242.

⁴⁷ Tamże.

stę na chórze muzycznym kościoła⁴⁸. Wręcz regułą jest fakt, że organista, oprócz właściwej sobie funkcji, spełnia także rolę psalterzysty. Ciekawą rzeczą jest, że jeszcze nikt nie wpadł na pomysł, aby również lekcje mszalne czytał organista z chóru muzycznego! Z dokumentów posoborowych wynika jednoznacznie, że funkcji tych nie należy łączyć⁴⁹. Wydaje się, że nagminna praktyka, przeciwna prawodawstwu liturgicznemu, podyktowana jest brakiem przygotowanych psalterzystów we wspólnotach parafialnych.

6. MELODIA PSALMU RESPONSORYJNEGO

Do źródeł melodii psalmów responsoryjnych należy zaliczyć: chorał gregoriański, własną twórczość kompozytorów, polskie pieśni kościelne oraz melodie obcego pochodzenia⁵⁰. Z badań muzykologów wynika, iż znanych jest blisko 300 różnych melodii do psalmów międzylekcyjnych w języku polskim⁵¹. Stwarza to ogromne możliwości ich wykorzystywania w liturgii słowa. Z obserwacji wynika jednak, że najbardziej „pokrzywdzone” są psalmy wykonywane w okresie Bożego Narodzenia i Wielkanocy. W tych okresach bowiem w większości wspólnot parafialnych utarł się bardzo zły zwyczaj śpiewania psalmu responsoryjnego na melodię znanych pieśni. I tak w okresie Narodzenia Pańskiego najczęściej słyszy się tekst psalmu śpiewany na melodię kolędy *Gdy śliczna Panna*, a w okresie wielkanocnym – na melodię *Zwycięzca śmierci*. Tego typu zjawisko określa się w terminologii naukowej mianem *kontrafaktury fundamentalnej*⁵², zabiegu polegającego na podkładaniu nowych treści pod inne znane melodie⁵³. Co więcej, niektórzy kompozytorzy zaproponowali nawet, by w okresie Bożego Narodzenia podłożyć słowa *Panie, zmiłuj się nad nami* pod melodię kolędy *Bóg się ro-*

⁴⁸ Tamże.

⁴⁹ Zob. P. Wiśniewski, *Zadania organisty w świetle odnowionej liturgii po Soborze Watykańskim II*, w: P. Wiśniewski (red.), *Wokół posługi organisty w parafii. Materiały z I sesji naukowej dla organistów i muzyków kościelnych diecezji płockiej*, Płock 2006, s. 14.

⁵⁰ Zob. I. Pawlak, *Muzyka liturgiczna po Soborze...*, s. 317.

⁵¹ I. Pawlak powołuje się na wyniki badań B. Pilch (B. Pilch, *Melodie śpiewów między czytaniem po Soborze Watykańskim II w polskich śpiewnikach katolickich*, Lublin 1993), która przebadła śpiewy między czytaniem w polskich śpiewnikach katolickich.

⁵² Kontrafaktura (łac. *contrafacere* – naśladować, fałszować, podrabiać) – praktyka polegająca na tworzeniu nowego tekstu do istniejącego wzorca melodyczno-tekstowego, np. pieśni. W wyniku takiego zabiegu nowy tekst funkcjonuje z dawną melodią. Zob. S. Dąbek, *Kontrafaktura*, A. Bednarek i in. (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 9, Lublin 2002, kol. 763.

⁵³ Zob. I. Pawlak, *Muzyka liturgiczna po Soborze...*, s. 305.

*dzi*⁵⁴. Praktyka ta, na pozór dobra, bo nie wymagająca od organisty czy psalterzysty wysiłku nauczania nowych melodii, pociąga jednak za sobą bardzo złe konsekwencje. I. Pawlak – powołując się w tym względzie na wyniki badań D. Jankowskiej⁵⁵, zajmującej się tym problemem od strony naukowej – wymienia trzy podstawowe zagrożenia, spowodowane stosowaniem kontrafaktury: niebezpieczeństwo wprowadzenia do liturgii elementów świeckich bądź pozbawionych wartości estetycznych; powolne zatraćanie melodii własnych, przeznaczonych dla konkretnych tekstów oraz zubożenie repertuaru muzycznego w liturgii⁵⁶. Nie ulega wątpliwości, że aby uniknąć tych niebezpieczeństw, należy w pierwszym rzędzie korzystać albo z gotowych już wzorców melodycznych, albo tworzyć nowe melodie⁵⁷, odpowiadające naturze tego śpiewu, który zgodnie z nauczaniem Kościoła „posiada wielkie znaczenie liturgiczne i duszpasterskie” (OWMR, nr 61). Z całym przekonaniem trzeba stwierdzić, że automatyczne posługiwanie się gotowymi wzorcami odpowiada jedynie doraźnym potrzebom, „gustom ludzi muzycznie niedokształconych, działa hamująco na powstawanie nowej twórczości”⁵⁸. Pieśń bowiem nie jest i nie może być jedyną dominującą formą muzyczną w liturgii. Nie może być tak, że zamiast psalmu śpiewamy pieśń, zamiast responsorium – pieśń, zamiast sekwencji – pieśń, zamiast antyfony – pieśń, czy nawet w miejsce *ordinarium missae* – wykonujemy pieśni⁵⁹. W liturgii, w myśl obowiązujących przepisów, jest tymczasem miejsce – nie wykluczając oczywiście pieśni – także na inne formy muzyczne, odpowiadające naturze obrzędu. Liturgia to nie tylko pieśń! Tego rodzaju trendom należy się z całą stanowczością przeciwstawiać. Posługiwanie się melodiami znanych pieśni przy śpiewaniu innych tekstów liturgicznych powoduje zagubienie oryginalnych pieśni, związanych z konkretnymi

⁵⁴ Zob. I. Pawlak, *Spór o pieśń...*, s. 22.

⁵⁵ D. Jankowska, *Kontrafaktura w pieśniach kościelnych. Pojęcie, rozwój historyczny i ocena teologiczno-estetyczna. Studium muzykologiczne*, Lublin 1981.

⁵⁶ „Wykorzystywanie bowiem niewolniczo gotowych wzorców, niezależnie od tego, czy są one wartościowe, czy też nie, a odpowiadają jedynie doraźnym potrzebom oraz gustom ludzi muzycznie niedokształconych, działa hamująco na powstawanie nowej twórczości. Jeśli zwycięży duch łatwizny, nie będzie się ona rozwijać, gdyż stanie się niepotrzebna. Kościół tymczasem winien popierać twórców, by swoimi wciąż nowymi kompozycjami wzbogacali zasób śpiewów liturgicznych”. Zob. I. Pawlak, *Muzyka liturgiczna po Soborze...*, s. 305–306.

⁵⁷ Tego typu melodie istnieją. Znane są np. propozycje psalmu responsoryjnego na okres Bożego Narodzenia i Wielkanocy w opracowaniu Ks. Ireneusza Pawlaka, wydane przez Wydawnictwo „Hejnał”: Zob. I. Pawlak, *Śpiewy liturgiczne...*, Płock 1996.

⁵⁸ I. Pawlak, *Muzyka liturgiczna po Soborze...*, s. 306.

⁵⁹ Zob. I. Pawlak, *Spór o pieśń...*, s. 22–23.

tekstami⁶⁰. Chęć rzekomego podkreślenia okresu liturgicznego w tym przypadku w śpiewach międzylekcyjnych jest sprzeczna z założeniami odnowy liturgicznej. Poszczególne okresy liturgiczne powinny być ilustrowane w tzw. śpiewach procesyjnych (na wejście, na obrzęd przygotowania darów, na procesję komunijną, na zakończenie Mszy św.), natomiast wszystkie pozostałe śpiewy, w tym międzylekcyjne, mają zupełnie inne zadanie. Tak więc, jeżeli pieśń uzna się za dominujący sposób wyrażania treści muzycznej, zatraci się ogromną różnorodność pozostałych form, także psalmu responsoryjnego⁶¹. Liturgia nie jest i nie może być kwestią osobistego gustu czy własnego „widzimisię”, ale stanowi własność całego Kościoła. Zgodnie z Konstytucją o liturgii: „Czynności liturgiczne nie są czynnościami prywatnymi, lecz kultem Kościoła, będącego *sakramentem jedności*, a Kościół to lud święty, zjednoczony i zorganizowany pod zwierzchnictwem biskupów” (KL, nr 26). Jak słusznie zauważa D. Brzeziński, „wiele błędów i uchybień w sztuce sprawowania [...] liturgii wynika chyba nie ze złej woli celebransów, ale z ignorancji, często niestety zawinionej niewiedzy w kwestiach zarówno teologiczno-liturgicznych, jak i liturgiczno-prawnych”⁶². W tym kontekście można śmiało powiedzieć, że również wiele błędów w sposobie wykonywania psalmu responsoryjnego wynika chyba z ignorancji zawinionej osób bezpośrednio odpowiedzialnych za właściwy kształt liturgii. Zatem, aby każda celebrowana była właściwie przygotowana, konieczną rzeczą jest kierowanie się w pierwszym rzędzie wytycznymi Kościoła⁶³. W przeciwnym razie liturgii, a w niej poszczególnym jej obrzędom, w tym również śpiewom międzylekcyjnym, zagraża spłylenie i zubożenie.

Dokumenty nie wykluczają również możliwości zastąpienia psalmu responsoryjnego śpiewem graduau⁶⁴: „Zamiast psalmu wyznaczonego

⁶⁰ Tamże.

⁶¹ Tamże, s. 23.

⁶² D. Brzeziński, *Sztuka sprawowania i przewodniczenia Eucharystii*, w: J. Kochański i in. (red.), *Eucharystia w życiu Kościoła. Materiały z „Płockich Dni Pastoralnych” 30–31 marca 2005 r.*, Płock 2005, s. 37.

⁶³ „Myliłby się ten, kto by uważał, że dzisiaj, w dobie posoborowej reformy liturgii, kapłan-celebrans nie ma obowiązku przestrzegania prawa liturgicznego, tak jak to miało miejsce przed Vaticanum II, kiedy to w tzw. *epoce rubrycystów*, przez 400 lat skrupulatnie, nawet pod sankcją grzechu ciężkiego, przestrzegano rubryk. Myliłby się ten, kto by uważał, że prawo liturgiczne dzisiaj już nie istnieje, a każdy może sprawować liturgię według norm przez siebie ustalonych. Wszystkich sprawujących liturgię zawsze i wszędzie obowiązuje posłuszeństwo wobec *sacrum* i wynikające z niego posłuszeństwo wobec zasad ustanowionych przez prawowitą władzę kościelną”. Tamże, s. 38.

⁶⁴ Graduał w liturgii rzymskiej jest śpiewem międzylekcyjnym po pierwszym czytaniu. Należy on do najstarszych śpiewów liturgii mszalnej. W okresie patrystycznym nazywa-

w lekcjonarzu można śpiewać także responsorium gradualne z Graduału Rzymskiego albo psalm responsoryjny lub allelujatyczny z Graduału zwykłego, tak jak jest on w tych księgach podany” (OWMR, nr 61).

Jak łatwo wywnioskować, powszechny sposób wykonywania psalmu responsoryjnego *a capite* nie jest jedyną możliwością. Kościół proponuje w tym względzie przynajmniej cztery możliwości (*a capite, a latere, modus directus* oraz *graduał*), wykorzystywanie których warto rozważyć.

* * *

Rozważania nad psalmem responsoryjnym w liturgii mszalnej, jego znaczeniem i doniosłością w przekazywaniu słowa Bożego, niech staną się pomocą do właściwego rozumienia, przygotowywania i przeżywania liturgii eucharystycznej. W myśl bowiem instrukcji *Redemptionis sacramentum*: „Wierni należący do Chrystusa mają prawo do korzystania z prawdziwej liturgii [...], to znaczy takiej, jaka jest przepisana w księgach liturgicznych oraz w innych prawach i normach...” (nr 12)⁶⁵.

ANTWORTPSALM IN DER MESSLITURGIE

ZUSAMMENFASSUNG

Auf die erste Lesung folgt der Antwortpsalm (Graduale), der ein wesentliches Element des Wortgottesdienstes ist. Der Antwortpsalm geht auf den ältesten christlichen Gesang zurück: Schon im 4. Jh. wurde ein zum Inhalt der Lesungen passender Psalm von einem Sänger vorgetragen, auf den die Gemeinde mit einem Kehrsvers antwortete. Seinen eigentlichen Ursprung hat der gesungene Antwortpsalm im jüdischen Synagogengottesdienst.

Der Psalmsänger singt am Ambo oder an einem anderen geeigneten Platz die Psalmverse. Der Antwortpsalm soll in der Regel gesungen werden. Dafür gibt es wenigstens vier Möglichkeiten: *a capite, a latere, modus directus, graduale*. Meistens singt man mit oder ohne Kehrsvers. Bei der Form mit Kehrsvers trägt der Psalmist die Verse des Psalms vor, und die ganze Gemeinde antwortet mit dem Kehrsvers. Diese Form ist

ny był terminem *psalmus responsorius* albo *responsorium* (psalterzysta wykonywał psalm, natomiast zgromadzenie liturgiczne odpowiadało wybranym refrenem). Od IX w. śpiew ten nazywano *responsorium graduale* (*graduale* od wykonywania go na stopniach ambony). Mszał i lekcjonarz Pawła VI pozwalają na zastąpienie psalmu responsoryjnego śpiewem gradualu. Zob. S. Cichy, *Graduał*, J. Walkusz i in. (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 6, kol. 25.

⁶⁵ Cyt. za: I. Pawlak, *Spór...*, s. 25.

nach Möglichkeit vorzuziehen. Bei der Form ohne Kehrsvers wird der Psalm gesungen, ohne daß die Gemeinde dazwischen mit dem Kehrsvers antwortet, und zwar entweder nur vom Psalmisten, dem die Gemeinde zuhört, oder aber von allen gemeinsam. Für den Gesang kann man statt des im Lektionar vorgesehenen Psalmes auch das Graduale aus dem Graduale Romanum oder den Antwort- beziehungsweise Hallelujapsalm aus dem Graduale Simplex in der jeweils angegebenen Form wählen.

Der Antwortpsalm ist liturgisch und pastoral von großer Bedeutung. Er ist ein wesentliches Element des Wortgottesdienstes. Deshalb müssen die Gläubigen immer neu unterwiesen werden, wie das Wort Gottes in den Psalmen zu verstehen ist und wie man die Psalmen zum Gebet der Kirche macht.